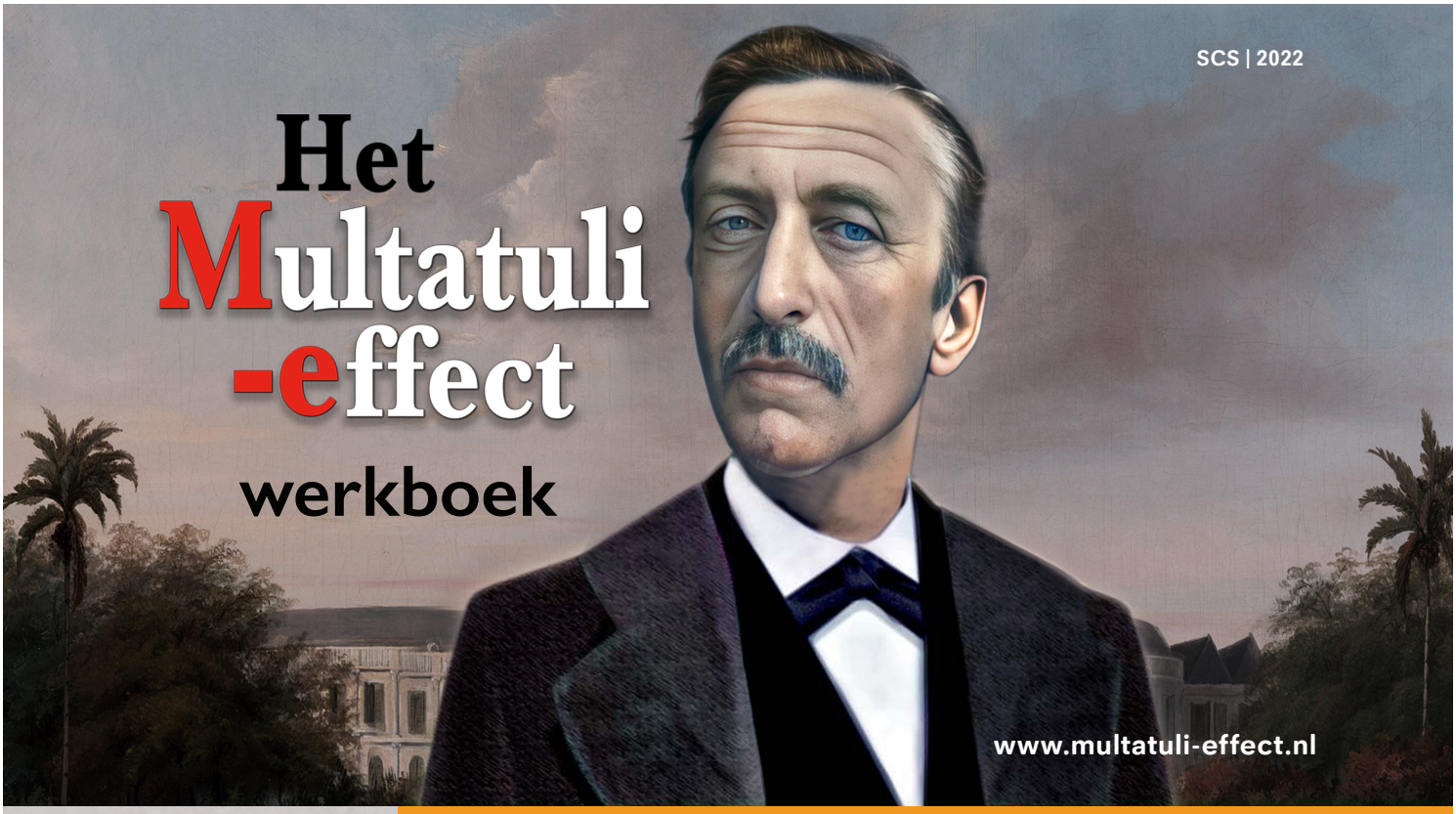

Leermateriaal voor de vakken Nederlands en geschiedenis bestaande uit een korte film en opdrachten met bronnen

door

Ruud den Drijver en Tom van der Geugten

Inhoud

Inleiding 2

Hoofdstuk 1:

Het Multatuli-effect in Nederland 4

Hoofdstuk 2:

Het Multatuli-effect in Indonesië 10

© MMXXII Stichting Continue Speelfilmproductie

Inleiding

Perspectieven en effecten

Met dit leermateriaal verdiep je je in effecten van het werk van Multatuli in Nederland en Indonesië.

Aan de hand van het verhaal van Saïdjah en Adinda (hoofdstuk 17 in de *Max Havelaar*[1]) leer je dat Multatuli verschillende perspectieven gebruikte om zijn boodschap over te brengen. De tweedelige film[2] *Het Multatuli-effect* (25 minuten) is bedoeld als introductie op de twee hoofdstukken met opdrachten en bronnen. Deel 1: *Een afdruk van de ziel* (11 minuten) vertelt over de jonge jaren van Eduard Douwes Dekker/Multatuli en het ontstaan van zijn boek *Max Havelaar, of de koffijveilingen der Nederlandsche-Handelmaatschappij*. Deel 2: *Niets is geheel waar* (14 minuten) gaat over reacties die de schrijver en zijn werk teweeg hebben gebracht.

Documentaire Het Multatuli-effect *(2022) met Arthur Kristel als Multatuli*

Bewerkingen van de *Max Havelaar*

'Ik wil gelezen worden!' schreef Multatuli in 1859 in zijn *Max Havelaar*, waarbij hij aangaf dat hij de inhoud belangrijker vond dan de vorm: 'Want het was me niet te doen om goed te schrijven. Ik wilde zó schrijven dat het gehoord werd. (…) De Javaan wordt mishandeld.'

Hoewel Multatuli's bijzondere schrijfstijl alom is geprezen en zeker heeft bijgedragen aan de populariteit van het boek, is het intussen door het verouderde taalgebruik voor hedendaagse lezers een lastig te lezen boek geworden. Gijsbert van Es publiceerde daarom in 2010 een hertaalde en bewerkte versie waarin hij het oorspronkelijke boek heel integer heeft ingekort en de taal heeft gemoderniseerd.

In Nederland is het boek op meer manieren bewerkt. Het verhaal van *Saïdjah en Adinda* (hoofdstuk 17) is vanaf 1937 als novelle in diverse uitgaven verschenen met de originele tekst of in kindertaal met afbeeldingen. In 2020 verscheen *Max Havelaar – De graphic novel* van striptekenaar Eric Heuvel en scenarist Jos van Waterschoot. En in 2021 publiceerde striptekenaar Dick Matena zijn versie van *Saïdjah en Adinda*.

In Indonesië werd de eerste volledige vertaling van de *Max Havelaar* gepubliceerd in 1972, met subsidie van de Nederlandse overheid. ▶

▶ Al eerder, vanaf 1921, waren Indonesische, meestal bewerkte versies van het verhaal van *Saïdjah en Adinda* verschenen.

De in 1976 in Nederland uitgebrachte speelfilm *Max Havelaar, of de koffieveilingen der Nederlandsche-Handelmaatschappij* van regisseur Fons Rademakers was een Nederlands-Indonesische coproductie. Tot 1987 was de film in Indonesië door de filmkeuring verboden.

Met subsidie van het Indonesische ministerie van Onderwijs en Cultuur maakte regisseur Darwin Marhesa in 2020 de Indonesische speelfilm *Saidjah & Adinda* op basis van de *Max Havelaar*.[3]

Filmaffiche uit 2020 (Kremov Pictures).

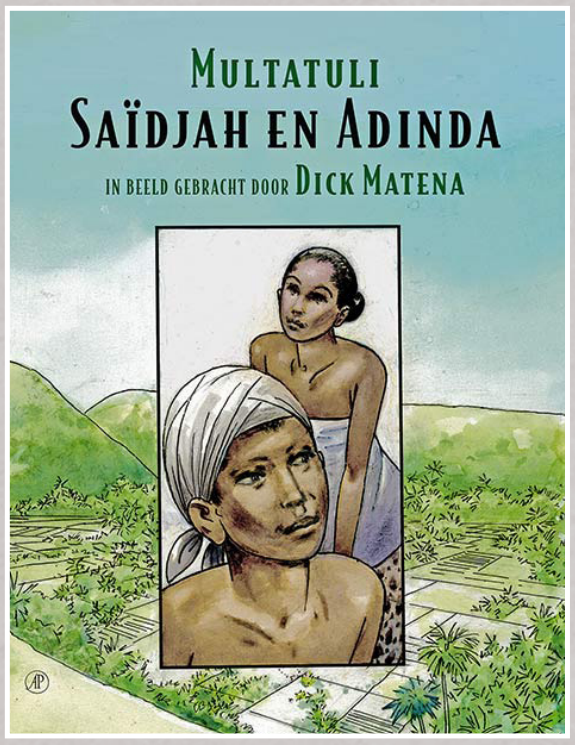

Stripboek uit 2021 (Arbeiderspers).

[1] In zijn latere werk schreef Multatuli over 'de Max Havelaar' met betrekking tot het boek en over 'Max Havelaar' (zonder de) met betrekking tot de hoofdpersoon in zijn boek. Dit is alom nagevolgd. De volledige tekst uit 1860 (aangevuld met 'aanteekeningen en opheldering' uit 1875 en 1881) is te lezen op dbnl.org.

[2] De film en het werkboek zijn downloadbaar op:
www.multatuli-effect.nl/film (wachtwoord: kijkfilm)
www.multatuli-effect.nl/werkboek

[3] Zie de trailer op YouTube.

Hoofdstuk 1
Het Multatuli-effect in Nederland

In 2007 nam de Nederlandse overheid 'Max Havelaar' op in de canon van Nederland, een lijst van belangrijke onderwerpen waarover alle kinderen tussen circa tien en vijftien jaar op school iets moeten leren, bijvoorbeeld dat dit boek een aanklacht was tegen wantoestanden in Nederlands-Indië. Dit roept de vraag op hoe het komt dat dit boek zo veel effect heeft gehad in Nederland. Met behulp van de volgende opdrachten en bronnen verdiep je je in antwoorden op die vraag. Ter afsluiting schrijf je een samenvattende conclusie over het Multatuli-effect in Nederland.

O P D R A C H T E N

Opdracht 1A

Gebruik bron 1.
Geef aan welk effect Multatuli op korte termijn bereikte met de *Max Havelaar*, welke rol het verhaal over Saïdjah en Adinda daarbij speelde en welke literaire middelen Multatuli daarbij hanteerde, volgens de bron.

Bron 1

Over het verhaal van Saïdjah en Adinda (I)

De geschiedenis van Saïdjah en Adinda is naar de vorm een op zichzelf staand verhaal uit de roman *Max Havelaar*, die een maximaal effect kreeg door de bijzonder gecompliceerde opbouw. De opzet van deze autobiografische roman was de sociale misstanden op Java en vooral die in de residentie Bantam aan de kaak te stellen en fel te protesteren tegen de miskenning van de assistent-resident Havelaar, die onmiddellijk na zijn ambtsaanvaarding tegen de wantoestanden had willen optreden maar zich uiteindelijk gedwongen had gezien ontslag te nemen uit 's lands dienst – waardoor hij met met zijn gezin in uiterst benarde omstandigheden kwam te verkeren.

Het waren in werkelijkheid de wederwaardigheden van de schrijver zelf, van Eduard Douwes Dekker, voormalig Oost-Indisch ambtenaar. Het boek was een hartstochtelijk beroep op koning en volk, nadat voorafgaande pogingen om rechtsherstel te verkrijgen op niets waren uitgelopen en hijzelf tot armoede was vervallen, juist zoals de tot Sjaalman geworden Havelaar uit de roman.

Op de Nederlandse autoriteiten rustte de verplichting de bevolking te beschermen tegen de willekeur van haar eigen hoofden. Inderdaad werd er van tijd tot tijd ingegrepen, soms met tijdelijk succes, maar voor al te radicale maatregelen deinsde men terug: het gezag was tenslotte afhankelijk van een goede samenwerking met genoemde hoofden. Daardoor bleef de toestand van het eenvoudige volk erbarmelijk. Tot de ergste misbruiken behoorde het wegvoeren van karbouwen wanneer feestelijke gebeurtenissen met de daaraan ▶

▶ verbonden openbare maaltijden op til waren, zoals in 1856 in Lebak het geval was bij het aangekondigde bezoek van een verwante regent.

In het moederland wist men van dit alles weinig of niets voordat in 1860 *Max Havelaar* verscheen. Wat men sedertdien ook tegen auteur en roman heeft aangevoerd, de onderzoekingen hebben uitgewezen dat er geen twijfel over mogelijk was aan de waarheid van de beschreven toestanden. Multatuli bracht deze op een geheel persoonlijke wijze onder de aandacht door ze als het ware samen te vatten in een romantische vertelling binnen de roman, die zelf toch al grillig in elkaar zat.

Het werd een liefdesgeschiedenis met een noodlottig einde. Dit noodlot hangt samen met bovengenoemde willekeur waardoor de kleine man in zijn bestaan getroffen werd, en hier de idylle en daarmee de illusies van de hoofdpersoon vernietigt. De novelle wordt door de verteller gepresenteerd in de literaire sfeer van de romantiek, een cultuurstroming die weliswaar op haar retour was maar die de lezer anno 1860 nog altijd vertrouwd aandeed. Het verhaal heeft het naïeve van het romantische sprookjespatroon, en de welluidende taal is daarmee in overeenstemming. De verteltrant is fraai van toon en toch bijna zakelijk, recht op het doel af. Wat van minder belang is, bijvoorbeeld de wijze waarop Saïdjah zijn drie jaren in Batavia doorbrengt, wordt kort en bondig afgedaan, maar bij enkele episoden verwijlt de verteller opzettelijk wat langer: de scène met de buffel en de tijger, het afscheid van Adinda, de zo gelukkig lijkende terugtocht en het wachten bij de boom. Opmerkelijk is het ook dat op deze plaats de belevingswereld van Saïdjah rechtstreeks verwoord wordt, zonder tussenkomst van de verteller. Anderzijds voegt de verteller, zoals dat in sprookjes voorkomt, eigen explicaties in als: 'Men bedenke dat Saïdjah nog een kind was'.

Het wrange einde is betrekkelijk kort. Hierna neemt in de roman de ik-figuur weer het woord, ditmaal niet als verteller maar als betoger, die de exemplarische bedoeling van de geschiedenis goed duidelijk maakt. Hij geeft toe dat de geschiedenis een verdichtsel is, maar 'Ik weet en kan bewijzen dat er veel Adinda's waren en veel Saïdjahs, en dat, wat verdichtsel is in 't bijzonder, waarheid wordt in het algemeen'.

Naar de toelichting van G.W. Huygens in: *Multatuli, Saïdjah en Adinda*, Rotterdam 1988.

Opdracht 1B

Gebruik bron 2.
Geef aan welke perspectieven Multatuli verwerkte in het verhaal van Saïdjah en Adinda en welke effecten hij daarmee volgens de bron bereikte.

Bron 2

Over het verhaal van Saïdjah en Adinda (II)

Het verhaal van Saïdjah en Adinda begint bijna als een sprookje. Het roept het beeld op van een eenvoudige, pre-industriële agrarische wereld met overzichtelijke proporties en gevoelens. De verteller laat deze wereld – door exotische namen te gebruiken – vanuit de verte zien, maar zo dat de lezer haar van binnenuit, uit het naïeve perspectief van de inlander waarneemt. De verteller brengt de lezer in een zekere distantie tot het vertelde, spreekt hem uitdrukkelijk aan als lezer, zelfs als iemand die over bepaalde kennis beschikt of juist niet, en informeert hem over Java, de plaats van handeling. ▶

Boekomslag uit 1937.

▶ Zo schept hij een Europeaan als lezer en maakt hem bewust van de distantie, maar ook van de samenhang tussen lezer, auteur en handeling. De verteller kruipt in zijn figuren en spreekt vanuit hun perspectief. Daardoor zal de lezer hun realiteit ook als werkelijkheid ervaren. Dat blijkt uit het hanteren van Javaanse namen: 'Toen nam Saïdjah's vader een kris die poesaka was van zijn vader.' Wie zo spreekt blijft als het ware vanzelfsprekend binnen het perspectief van de inlander en laat de lezer van daaruit de wereld bekijken – tegelijk echter in tegengestelde richting van Europa naar Java: deze namen zijn de lezer vreemd, zo kijkt hij van buitenaf op die Javaanse wereld. Bovendien toont de verteller in zijn commentaar zijn competentie als etnologisch vakman, de blik wisselt daarbij van binnenuit naar buitenaf.

Zodoende raakt de lezer gevoelsmatig betrokken te zijn bij de fantasieën over deze 'kinderlijke wereld'. Tegelijkertijd blijft die lezer echter ook erbuiten als bewust waarnemend volwassene. De wereld van het kind en die van de volwassene, de gevoelens van het kind en die van de volwassene contrasteren met elkaar en versterken elkaar over en weer. Daar de 'kinderlijke' wereld hier echter duidelijk door hulpeloos lijden is gekenmerkt, komt een lezer, die op dit aanbod ingaat, in de positie van een helpende volwassene. Hij bespeurt ontroering en medelijden, die deze 'kinderen', de Javanen, kwellen.

Hij krijgt echter ook schuldgevoelens, want hij hoort immers zelf tot de wereld van deze volwassenen. De spanning tussen 'kinderlijk' en 'volwassen', tussen de Javaanse en Europese wereld bepaalt het verdere verloop van het verhaal. Zij laat de emoties ontstaan, laat de lezer van deze emoties genieten en bepaalt de manier waarop ze in dienst van de politisering treden: als emoties van een liefdevol, lijdend en pas langzamerhand agressief Europees kind en als emoties van een ontroerde, verontwaardigde, helpende en actief ingrijpende Europese volwassene. (…)

In de passages na Saïdjahs afscheid laat de verteller de lezer met Saïdjahs ogen vol verbazing de wereld verkennen. Zo kan de lezer zich op een veilige afstand glimlachend, welwillend en ontroerd inleven in de hoofdpersoon en de handeling, en zelfs in Saïdjahs schuldgevoelens en doodsfantasieën. De lezer komt in de buurt van het trauma van de separatie en van de ▶

▶ woede die dit wekt. Die woede probeert de tekst dan eerst in kleine doses tegen de Europese beschaving, dus ook tegen de lezer te richten: 'Want te Batavia heeft men gaarne bedienden die nog geen Maleis spreken, en dus nog niet zo verdorven zijn als anderen die langer in aanraking waren met de Europese beschaving.'

Zo wordt tussen woede en verwondering de situatie voorbereid waarin de lezer moet kiezen of hij tot de verdorven en corrupte Europeanen wil behoren of zich als Europeaan tegen de Europeanen wil keren, om de partij van de Javanen te kiezen.

Naar: Carl Pietzcker in: Henk Hillenaar en Walter Schönau (red.), *Literatuur in psychoanalytisch perspectief. Een inleiding met interpretaties van Multatuli's 'Saïdjah en Adinda'*, Amsterdam 1990.

Opdracht 1C

Gebruik bron 3.
Schrijf een kritisch commentaar over deze tekst.

Bron 3

Saïdjah en Adinda (inleiding van een Nederlandse versie voor kinderen)

In de 17e en 18e eeuw is Nederland een rijk land. Dat komt vooral door de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). De VOC is een handelsbedrijf het zo'n 2000 boten. Koopmannen varen hiermee naar landen in Azië. Ze brengen allerlei producten uit deze landen mee terug naar Nederland. Die producten verkopen ze. En daar verdienen ze veel geld mee.

Een land waar de VOC graag komt, is Indië. Nu heet dit land Indonesië. Het is een prachtig, tropisch land. Er groeien planten die in Nederland niet groeien. De tabaksplant bijvoorbeeld. En de peperplant. De schepen nemen tabak en peper mee naar Nederland.Want Nederlanders zijn dol op tabak en kruiden. In de 19e eeuw wordt de Nederlandse regering de baas in Indië. Veel Nederlanders vertrekken naar het warme land. Ze wonen er in prachtige huizen met grote tuinen. De Nederlanders hoeven niet hard te werken. Want het meeste werk wordt gedaan door de Indische mensen. De arme boeren in Indië zijn niet zo blij met de Nederlanders. De boeren moeten allemaal voor de Nederlanders werken. Ze werken op grote plantages. Daar groeien theeplanten en koffieplanten. En er groeit suikerriet. De Indiërs zelf hebben niks aan die producten. Want ze drinken geen koffie of thee. De meeste boeren hebben geen land van zichzelf. Zij huren land van rijke Indische vorsten. De boeren moeten ook voor die Indische vorsten werken. En een deel van hun rijst aan hen geven. Zo blijft er voor de boeren maar weinig over.

De Indische boeren sterven vaak van de honger. En de Indische vorsten en de Nederlanders hebben een fijn leven. Iedereen weet dat. Maar niemand doet er iets aan. Totdat een jonge Nederlander in Indië komt wonen. De naam van deze jonge Nederlander is Eduard Douwes Dekker. Hij werkt voor de Nederlandse regering, als ambtenaar. Al snel merkt hij dat de arme boeren een slecht leven hebben.

Vooral op het eiland Java is het moeilijk voor de boeren. Met name in de provincie Lebak. De Indische vorsten willen daar niet alleen rijst hebben. Als er een groot feest is, pakken ze ook de buffels van de boeren af. Met het vlees van de buffels maken ze dan heerlijke maaltijden.

Eigenlijk moeten de Nederlanders de boeren beschermen tegen de Indische vorsten. Maar dat gebeurt niet altijd. ▶

▶ Want de Nederlanders willen de vorsten graag te vriend houden. Eduard Douwes Dekker ziet wat er misgaat. Hij vindt het vreselijk wat er allemaal in Indië gebeurt.

Het is 1859. Eduard Douwes Dekker is alweer een tijd terug in Europa. Hij heeft 18 jaar in Indië gewoond en gewerkt. En hij besluit er een boek over te schrijven. Een boek over hoe rijken de armen misbruiken. In een maand schrijft hij het boek: Max Havelaar. Hij schrijft het boek niet onder zijn eigen naam. Hij noemt zichzelf Multatuli. Het boek wordt bekend. En Multatuli wordt een beroemd schrijver. Intussen verandert er in Indië weinig. De boeren blijven sterven van de honger. De Indische vorsten blijven rijk. En de Nederlanders blijven er nog jarenlang de baas.

In het boek *Max Havelaar* staat ook het beroemde verhaal *Saïdjah en Adinda*. Wat wilde Multatuli (Eduard Douwes Dekker) vertellen met dit verhaal? Hij wilde laten zien wat er allemaal misging in Indië. Want volgens Multatuli zijn er in die tijd veel mensen als Adinda en Saïdjah.

Uit: Multatuli, *Saïdjah en Adinda* (herschreven in eenvoudige taal), Amsterdam 2007 (auteur van deze versie onbekend).

Opdracht 1D

Gebruik bron 4.
Vergelijk deze versie van het verhaal met het origineel. Schrijf een kritisch commentaar over deze tekst.

Bron 4

Saïdjah en Adinda (begin en eind van een Nederlandse versie voor kinderen)

De vader van Saïdjah heeft een buffel. Dat sterke beest trekt de ploeg door de zware aarde. Zo wordt de grond goed los gemaakt. En kan er rijst gezaaid worden. Maar op een dag komt een man bij de vader van Saïdjah. Hij is een knecht van het districtshoofd, de baas van Lebak. De knecht neemt de buffel mee.

De vader van Saïdjah is verdrietig. Dagenlang zegt hij niets. Wat moet hij doen? (…)

Langzaam staat hij op en loopt naar buiten. In de verte staan de Nederlandse soldaten. Saïdjah loopt op hen af. Hij is niet bang. Hij voelt niets. Pas als hij vlak bij de soldaten is, zien ze hem. Ze grijpen direct naar hun geweren. Maar Saïdjah is al te dichtbij. Ze kunnen niet meer schieten. Verbaasd kijken ze naar Saïdjah. Die trekt een van de geweren naar zich toe. En duwt de bajonet tegen zijn borst. Het scherpe ijzer van de bajonet dringt diep in zijn lichaam. En zonder geluid te maken valt Saïdjah neer.

Uit: Multatuli, *Saïdjah en Adinda* (herschreven in eenvoudige taal), Amsterdam 2007 (auteur van deze versie onbekend).

Opdracht 1E

Gebruik bron 5.
Leg uit dat de prent meer betrekking heeft op een Nederlands dan een Indonesisch perspectief.

Bron 5

‘Insulinde huldigt de schrijver van *Max Havelaar*’ (tekening van Johan Braakensiek in *De Amsterdammer* van 28 februari 1920 ter gelegenheid van Multatuli’s honderdste geboortedag)

Toelichting: Insulinde (Indische eilandenrijk) was de naam die Multatuli in de *Max Havelaar* gaf aan Nederlands-Indië: “t prachtig rijk van INSULINDE dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd.’

Eindopdracht 1

Schrijf op basis van hoofdstuk 1 een samenvattende conclusie over het Multatuli-effect in Nederland.

Hoofdstuk 2
Het Multatuli-effect in Indonesië

In een groot aantal plaatsen in Indonesië is een Multatulistraat (*Jalan Multatuli*). Dit roept de vraag op welk effect het werk van Multatuli heeft gehad in Indonesië. Met behulp van de volgende opdrachten en bronnen verdiep je je in antwoorden op die vraag. Ter afsluiting schrijf je een samenvattende conclusie over het Multatuli-effect in Indonesië.

OPDRACHTEN

Opdracht 2A

Gebruik bron 6.
Vergelijk deze versie van het verhaal met het origineel. Schrijf er een kritisch commentaar over.

Bron 6

***Saïdjah en Adinda* (begin en eind van een Indonesische versie voor kinderen)**

Ongeveer een halve eeuw geleden woonde in Badur, een gehucht bij Lebak, een zeer arme boer. Onder zijn kinderen was een jongen die Saïdjah heette. Misschien heb je verhalen gehoord over de Nederlandse koloniale periode in Indonesië, toen veel regeringsfunctionarissen deden wat ze maar wilden. Soms waren ze hebzuchtig en wreed. Als ze een waterbuffel wilden, een koe of een schaap van een van de gewone mensen wilden, dwongen ze hen om het op te geven. Of ze pakten het gewoon af.

Saïdjahs vader had een waterbuffel. Toen het districtshoofd de buffel een keer zag, wilde hij hem hebben en dus nam hij hem gewoon mee, zonder ervoor te betalen of iets terug te geven. Hij heeft hem gewoon gestolen.

De vader van Saïjdah kon niets doen. Hij gaf het gewoon op. Het hoofd van het district was tenslotte als een koning in zijn eigen land, en iedereen was bang voor hem. (...)

Saïdjah gaf niet meer om het leven. Hij vocht dapper tegen de soldaten van de compagnie. Hij was niet bang voor bajonet, mes of musket. Uit alle macht drukte hij zijn borst tegen de bajonetten totdat ze zijn borst doorboorden. Kort daarna stierf hij. Dat was het einde van het Saïdjah-verhaal. Dit is een van de verhalen die ons herinneren aan de bitterheid en wreedheid van die koloniale periode.

Vertaling van: *Indonesian folk tales*, Jakarta, 1981 (auteur onbekend).

Indonesisch stripverhaal voor kinderen uit 1982 (goodreads.com).

Opdracht 2B

Gebruik bron 7.
Beschrijf de plaats van de *Max Havelaar* in de culturele en politieke context van Nederlands-Indië omstreeks 1925 en ontleen daaraan een verklaring waarom de gehele *Max Havelaar* niet, maar het verhaal van Saïdjah en Adinda wel in de koloniale tijd in het Indonesisch is vertaald.

Toelichting: Buharudin behoorde tot de kleine groep kinderen uit de Indonesische elite die Nederlands onderwijs mocht volgen.

Bron 7

Herinneringen van de Indonesiër Baharudin, opgeschreven in 1972

De leraar Nederlands uit mijn tijd (1925-1927) was een nog jonge leerkracht op de christelijke mulo waar ik op school ging. Hij kwam in 1925 over uit Nederland. Hij was op en top nog een nuchtere Hollander, nog niet bedorven door koloniale gewoonten, manieren, machtsvertoon etc. Hij was zeer intelligent en was toen dertig jaar oud. Het feit wilde, dat zijn leraarschap samenviel met de opkomst van de toen nog jonge Indonesische politiek leiders, dr. Soetomo, Soekarno, Hatta en Sjahrir. De jonge leraar wist blijkbaar maar al te goed wat er ▶

▶ toen in ons omging. Hij wist bijvoorbeeld dat enkele jongens (Indonesiërs) nogal vaak op de nationalistische bijeenkomsten kwamen. Hij stak zijn meningen hierover niet onder stoelen en banken. Zijn mening was verre van dat soort reactie tegen onze nationale beweging. Hij sprak er vrij en ongebonden over, al liet hij niet blijken dat hij het volkomen natuurlijk vond en dat maakte juist het gewenste effect en wij raakten dan in vervoering. Hij nodigde ons zelfs uit tot een debat, niet in de klas, maar zo tussen de lesuren door in de uitspanning. De oudsten van ons voelden zich helemaal in hun element. Het ideaal van een vrij volk was allicht hoofdthema. Ik herinner mij niet meer precies hoe de debatten zich ontwikkeleden uit de uitingen van de nog zeer jonge jongens die zich alleen op hun nationalistische intuïties lieten drijven. Ik kan me nu heus niet meer herinneren hoe de bewuste leraar het allemaal opnam en zijn standpunt vrijgaf, maar een feit was het, dat het nog steeds indruk op mij maakt.

In dit klimaat kwam dan ook de *Max Havelaar* ter sprake. Nu moet u niet denken, dat we het allemaal snapten waarom het ging. Dat wist de leraar evengoed en wat hij daarna deed, was dan ook gewoon voorlezen, niet letterlijk maar improvisatorisch, over *Saïdjah en Adinda* en andere wellicht wel zeer geselecteerde passages uit de *Max Havelaar*, wat wij maar half en half konden verwerken. Maar wat deed het ertoe? De leraar Nederlands heeft ons op één van Nederlands vooraanstaande schrijvers attent gemaakt, wie de onderdrukte 'Javaan' meer aan het hart lag dan een stel Nederlanders als machthebbers over de gordel van smaragd. De jonge leraar werd dan ook kort daarop overgeplaatst naar Malang, een kleine plaats.

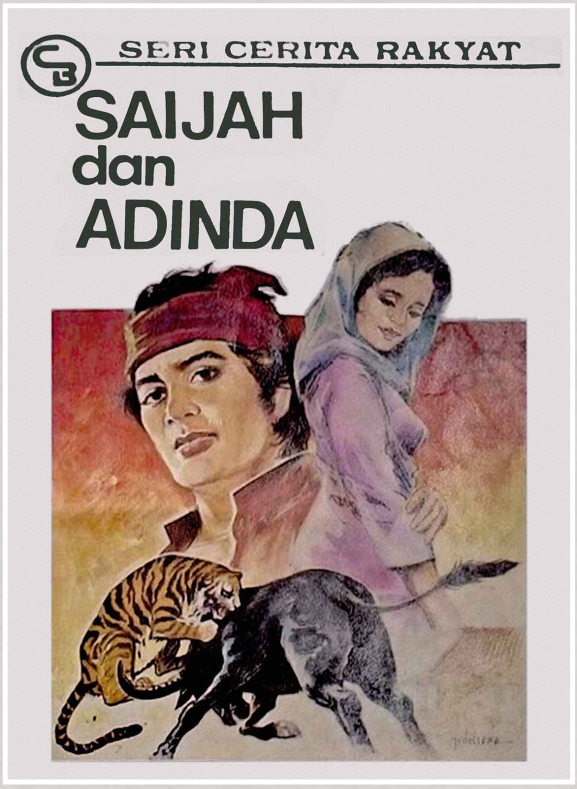

Indonesisch boek uit 1980 (bukalapak.com).

Uit: Gerard Termorshuizen en Kees Snoek, *Adinda, Duizend vuurvliegjes tooien je loshangend haar. Multatuli in Indonesië*, Leiden 1991.

Opdracht 2C

Gebruik bron 8 (geschreven in 1992).
Beschrijf de ontwikkeling van het beeld dat Indonesische nationalisten hadden van Multatuli in de koloniale tijd en daarna (100-150 woorden).

Bron 8

Tekst uit 1992 over de Indonesische schrijver Pramoedya Ananta Toer (1925-2006)

In het Indonesisch betekent *tuli* doof. Toen Pramoedya Ananta Toer (1925) rond 1939 op de lagere school voor het eerst over 'het verhaal van Multatuli' hoorde, kon hij als veertien-vijftienjarige jongen die naam zo goed onthouden, schreef hij later, juist omdat er het woord tuli in zat. Allesbehalve doof zijn Pramoedya en zijn tijdgenoten geweest voor de strekking die dat 'verhaal van Multatuli' – we hebben het hier natuurlijk over de *Max Havelaar* – voor Indonesië kon hebben. (…)

Pramoedya groeide op in een links-nationalistisch gezin, waar een non-coöperatieve houding heerste ten opzichte van het koloniale gezag. De figuur van Multatuli wekte bij de jonge Pramoedya daarom vooralsnog vooral verbazing op: een Hollander die zich inzette om de noden van het Javaanse volk te verzachten en te verbeteren, en die tenslotte zelf van die pogingen de dupe werd? Dat was een heel ander beeld dan het vijandbeeld van de gehate en angstaanjagende Nederlander dat Pramoedya van huis uit had meegekregen. (…)

Multatuli is tot op de dag van vandaag een polyinterpretabel mens en schrijver. Zelf had Multatuli met zijn in 1860 verschenen roman *Max Havelaar* zoals bekend twee doeleinden voor ogen: verbetering van het lot van de Javanen in het koloniale Nederlands-Indië, en eerherstel voor zichzelf. De Indonesische leerlingen die voor de oorlog in Indië een westerse opleiding konden volgen en die *Max Havelaar* op hun leeslijst kregen, kon dat pleidooi voor persoonlijk eerherstel niet zoveel schelen. Multatuli's pleidooi voor verbetering van het lot der Javanen daarentegen ging er bij hen in als koek. (…)

Nadat Indonesië in 1950 door Nederland als onafhankelijke staat was erkend, werd Multatuli als symbool van antikoloniale denkbeelden voor Indonesië minder toepasselijk. Toch is er ook na 1950 in tijdschriften en kranten nog geregeld over Multatuli geschreven en werd hij op de radio en op speciale Multatuli-avonden meerdere keren herdacht. Ook in de Indonesische geschiedenisboekjes uit die periode worden Multatuli en zijn *Max Havelaar* steevast genoemd. (…)

De schrijver die in zijn creatief werk de strijd aanbindt tegen sociaal onrecht, tegen onderdrukking van het volk en machtsmisbruik: in die context is het niet verwonderlijk dat de linkse schrijvers van LEKRA (Instituut voor Volkscultuur, *Lembaga Kebudayaan Rakyat*) een affiniteit voelden met de 'proletarisch humanist' en 'socialistisch realist' die zij in Multatuli zagen. Zijn volharding in het zoeken naar de waarheid was een lichtend voorbeeld voor allen.

Van die affiniteit met Multatuli en zijn *Max Havelaar* vinden we bij Pramoedya en andere LEKRA-schrijvers ettelijke concrete voorbeelden. Zo bewerkte Bakri Siregar al in 1954 'Saidjah en Adinda' in het Indonesisch tot toneelstuk. In 1960 herdacht LEKRA de 140ste geboortedag van Multatuli met lezingen van onder andere Pramoedya. In tijdschriften verschenen regelmatig artikelen over Multatuli en vertalingen van zijn geschriften, waaronder enkele hoofdstukken van de *Max Havelaar*.

Pramoedya was tevens een van de oprichters van de *Akademi Sastra dan Bahasa 'Multatuli'* (Literaire Akademie 'Multatuli'), die door LEKRA gesponsord wordt. In 1964 wordt door deze Akademie een Indonesische literatuurgeschiedenis uitgegeven. In dit boek kreeg Multatuli een ereplaats. In het hoofdstuk over het begin van de Moderne Indonesische literatuur, wordt Multatuli als sociaalkritisch schrijver en zijn *Max Havelaar* als sociaal-kritische roman nota bene als eerste genoemd. LEKRA, zou men kunnen stellen, had de Nederlander Multatuli geclaimd als cultureel bezit. (...)

Het fundamentele belang van Multatuli voor de Indonesische geschiedenis ligt voor Pramoedya in het feit, dat de schrijver met zijn roman laat zien hoezeer er in de tijd van Multatuli al sprake was van een 'duivelse' samenwerking tussen het Nederlandse kolonialisme en het inheemse feodalisme.

Naar: Liesbeth Dolk, *'Een geestelijke vader' Pramoedya Ananta Toer en Multatuli*, in: *Indische Letteren*, 1994 (op: dbnl.org).

Opdracht 2D

Gebruik bron 9.
Beschrijf de belangrijkste reacties van Indonesiërs op de *Max Havelaar* in 1972 en geef er zo mogelijk verklaringen voor.

Bron 9

Indonesiërs over de *Max Havelaar* in 1972

Hoe reageerden Indonesiërs in 1972 op de vertaling van de *Max Havelaar*? Interessant zijn de opmerkingen van degenen die de 'durf' hadden een eerlijk oordeel te geven over de inhoud van het boek met die legendarische reputatie. De lectuur ervan viel hun niet mee. In feite bleven zij even vreemd tegenover de roman staan als de Indonesische lezers uit de koloniale tijd. Hoe kan het ook eigenlijk anders in een samenleving die in zo essentiële opzichten verschilt van de Nederlandse, of die nu negende-eeuws is of eigentijds. Het gevoel voor humor bijvoorbeeld is in Indonesië van een wezenlijk andere aard, zodat figuren als Droogstoppel en Wawelaar gewoon niet tot leven komen. Het gevolg is dat veel van de aan deze karikaturale personages gewijde passages Indonesiërs ontgaat.

Dat gaat ook op voor vele andere bladzijden van de *Max Havelaar*. Zo zijn de Indonesiërs wezensvreemd, omdat ze zo oneindig ver weg staan van de eigen ervaringswereld. Het kan niet anders of de lezing van het boek moet voor velen in Indonesië een ontnuchterende ervaring geweest zijn: de roman bleek een nogal ontoegankelijk en een (mede om die reden) soms zelfs vervelend boek.

Meerdere recensenten prezen de roman aan als een historische bron, als 'documentatiemateriaal voor de studie van de sociale geschiedenis van Indonesië. Ook legden ze een verbinding met het heden en zagen zij de *Max Havelaar* als een niet aan een bepaalde tijdgebonden appel op het menselijk geweten en Multatuli als een boven het koloniale verleden uitstijgend symbool van humaniteit. Het is deze zienswijze – dezelfde als die van de Indonesische lezers uit de koloniale tijd en van de geschiedenisboekjes daarna – die in feite de essentie vormde van het merendeel van de reacties op de vertaling. Multatuli als symbool, staande voor waarheid en menselijkheid. (...)

Voor Indonesiërs met enige historische kennis was het geen nieuws om bij Multatuli te lezen dat het koloniale gouvernement zich in zijn bestuurspraktijk bediende van de plaatselijke aristocratie en dat er onder die laatste lieden waren die misbruik maakten van hun positie. Wat sommige kritische Indonesiërs echter hinderde, was dat Multatuli naar hun mening de zwartepiet wel eens wat al te nadrukkelijk toespeelde aan de Lebakse potentaten en daarmee een onevenwichtig beeld schetste van de verhoudingen tussen de Nederlandse machthebbers en de inheemse bestuurders. Een vertekend beeld, met een in hun optiek –grofheid tot gevolg. Want waarom toch liet Multatuli in zijn roman de Nederlandse hoofdrolspelers schuilgaan onder fictieve namen (Slijmering, Verbrugge, Duclari), terwijl hij de bupati (regent) van Lebak aanduidde met zijn volledige naam! 'Voor de nazaten van de regent is de *Max Havelaar* een boek dat de naam van de familie voor altijd heeft bezoedeld', aldus een criticus.

Naar: Gerard Termorshuizen en Kees Snoek, *Adinda, Duizend vuurvliegjes tooien je loshangend haar. Multatuli in Indonesië*, Leiden 1991.

Opdracht 2E

Gebruik bronnen 10a en b.
Beschrijf met welke mogelijke effecten in Indonesië werd rekening gehouden bij het verbieden en het vrijgeven van de film *Max Havelaar*.

Bron 10A

Over de film *Max Havelaar* (I)

Het hoofd van de filmkeuring gaf vier redenen voor het verbod van de film *Max Havelaar*. Ten eerste is de impact van een boek niet zo groot als van een film. 'Er zou geen probleem zijn als de film alleen gezien zou worden door de kleine groep van hoger opgeleide mensen.' Ten tweede was de film te kritisch over het machtsmisbruik van de regent, 'waarmee sterk de indruk werd gewekt dat de wreedheid van de regent van Lebak kwam en dat de Nederlanders kwamen om het volk daartegen te beschermen'. Ten derde was de rol van de anti-Nederlandse opstand in Lampung op Sumatra, die van invloed was op het volk van West-Java, niet adequaat behandeld. Ten vierde was het verhaal van Saïdjah en Adinda niet goed uitgewerkt in de film en diende het slechts als 'aanhangsel van de Nederlandse held'. Ongetwijfeld zorgden de beelden van de kwaadaardige uitbuiting van de boerenmassa door de aristocratie enige zorgen in regeringskringen. Verwijdering van deze scènes zou echter niet het probleem oplossen dat de film niet eenmaal verwees naar Indonesië, wat gezien werd als 'een belediging van het Indonesische volk'. Het probleem was niet zozeer dat de film ging over goede Nederlanders en slechte Indonesiërs – die waren er ook in veel andere films. Het probleem was dat de film totaal geen beeld opriep van Indonesië.

Naar: Krishna Sen, *Indonesian Cinema*, Londen 1994.

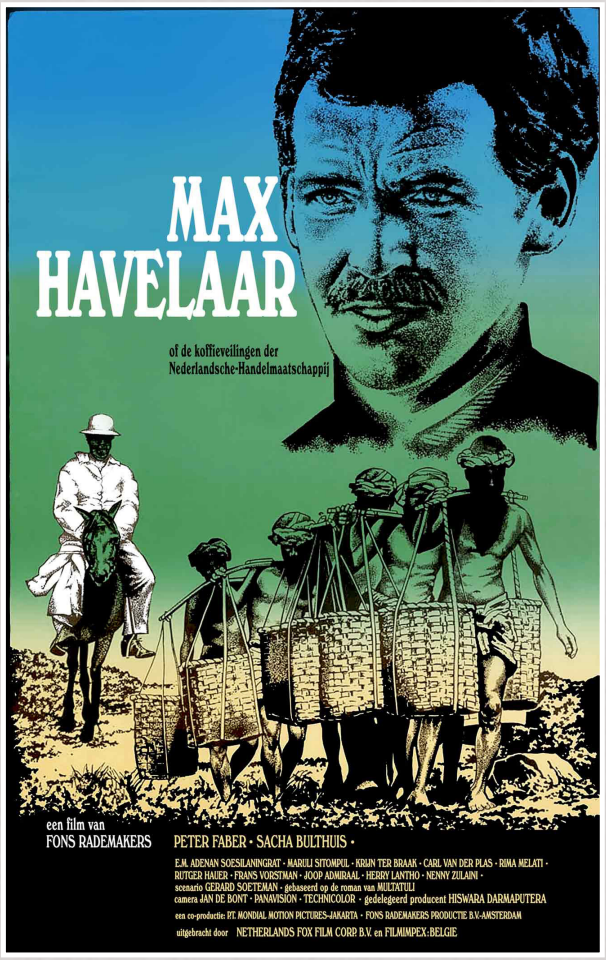

Filmaffiche uit 1976 (Fons Rademakers Productie).

Bron 10B

Over de film *Max Havelaar* (II)

In een sfeer die op cultureel gebied liberaler was dan voorheen is de film *Max Havelaar* in 1987 door de Indonesische filmkeuring vrijgegeven zonder censuur van betekenis. De film is iets ingekort om hem verteerbaarder te maken voor het Indonesische publiek, dat niet van lange films zou houden. Er zijn geen potentieel aanstootgevende scènes verwijderd, met uitzondering van de twee preekscènes in de kerk.

In de discussies over de film is ook het zwaarbeladen woord 'collaboratie' gevallen. De Indonesische producer van de film formuleert het als volgt: 'We hoeven ons niet te schamen. In de hele wereld kan een systeem van vreemde overheersing ontstaan, omdat er altijd gecollaboreerd wordt door het overheerste volk zelf.'

Naar: Gerard Termorshuizen en Kees Snoek, *Adinda, Duizend vuurvliegjes tooien je loshangend haar. Multatuli in Indonesië*, Leiden 1991.

Eindopdracht 2

Schrijf op basis van hoofdstuk 2 een samenvattende conclusie over het Multatuli-effect in Indonesië.

Deze publicatie is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming te verkrijgen van de uitgever. Meer informatie over collectieve regelingen voor het onderwijs is te vinden op www.onderwijsenauteursrecht.nl. *This publication is protected by copyright. Prior written consent is required for the use of any information in this publication.*

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Deze uitgave kwam tot stand met steun van het Ministerie van VWS